

Іван Зуляк

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ «ПРОСВІТИ» ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1920-1939)

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

Видавнича політика «Просвіти», починаючи з 20-х років ХХ ст., кардинально змінилася. Перш за все це пов'язано з тим, що в результаті військових дій було знищено матеріальну базу Товариства, інфляція воєнного часу, подорожчання паперу й друкарських послуг призвели до зменшення суми членських внесків і пожертвувань, які фактично становили основну частину прибутків. Тому загальні збори прийняли таку ухвалу: «1. Беручи під увагу особливі обставини, які витворила війна, повоєнні часи, а саме: поглиблення соціальних різниць в народі, загострення класової боротьби, розклад у продукції, павперизацію мас, як також політичні обставини, Головний Виділ Т-ва «Просвіта» поведе в слідуючій році роботу в напрямі усвідомлювання мас про всі явища суспільно-громадського ладу, в наслідку чого витвориться більшу активізацію мас. Це можна досягнути відповідно зібраним змістом видавництва Т-ва і роботою на місцях» [1, 25].

У лютому 1918 року Головний Виділ, враховуючи пропозицію видавничої комісії, ліквідує систему обов'язкового розсилання членських книжок, яка гальмувала розвиток видавничої бази «Просвіти». Це дало змогу активізувати процес поширення літератури. В одному зі звітів Товариства наголошувалося: «В кінцевому результаті це єдиний шлях до того, щоб «Просвіта» стала дійсно видавничим Товариством і своїми виданнями заповнила ринки збуту не тільки в Галичині, але й на Україні, і в Америці» [2, 44]. Однак до таких змін практично ніхто готовим не був. Основну проблему становили відсутність книготорговельних кадрів, вивчення попиту тощо. Зміни мали в цілому позитивний характер, тому для членів було знижено на 25 % ціну на купівлю книжок Товариства [2, 44]. Хоча певна централізація у поширенні видань Товариства залишалася. У «Загальних резолюціях», ухвалених на повному засіданні усіх комісій при Головному Виділі Т-ва «Просвіта» від 5 грудня 1925 року наголошувалося, що «кожна читальня Т-ва «Просвіта» мусить на будуче набувати по одному примірникові кожної книжечки, виданої накладом «Просвіти», зглядно мусить передплачувати хоч по одному примірникові видаваних нею часописів» [3, арк. 13].

Матеріальна скрута, яка гальмувала процес розвитку видавничої бази, була властива не лише «Просвіті». У листі до редакції «Літопису Червоної Калини» за підписами академіка І. Горбачевського, ректора Українського університету в Празі, доктора О. Гарманіва, ректора Високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова (Прага), професора Б. Іваницького, ректора Української господарської академії у Подебрадах, зазначалося: «У Празі та у Відні уже 10 літ лежать на складах видані для України ще у 1919 році, в тисячах примірників, твори одного з найвизначніших наших поетів О. Олеся (три книжки: «На зелених горах», «Чужиною» і Поезії т. V).

Коли ці книжки, що не могли піти на Україну через відомі події, не буде викуплено в найближчому часі, то всі вони загинуть: їх буде продано фабрикам на папір за борги складам.

Знаємо про сучасну матеріальну скруту, але віримо, що національна честь не дозволить нам, щоби на очах мільонів нашого народу було вкинено в піч – на радість ворогам – єдине, що стоїть в цей грізний час на сторожі Нації, – наше Слово!

Ціна книжок: «На зелених горах» – 50 грошів, «Чужиною» – 1.50 зол. і Поезії т. V. – 3 злотих. – Разом 5 зл. з пересилкою» [4, 17].

Згідно з видавничим планом було укладено нову програму, в якій усі видання «Просвіти» поділялися на такі групи: «Народна бібліотека», яка призначалася для широких народних мас; «Загальна бібліотека» – для більш освічених читачів; «Українська письменність», яка мала видавати кращі зразки літературної творчості; «Письмо з Просвіти» – періодичний орган Товариства. З 1925 року з метою орієнтації читачів у розмаїтті книжкової продукції розпочато випуск «Бібліотечного poradника». У ньому, крім анотації та бібліографічного опису нових книг у рубриці «Українська просвітницька бібліографія», подавалися вказівки щодо книг за рівнем освіти читача. «Найбільше почитні скрізь і все – повісти. Для того в повісти мусить бути заосмотрена кожда бібліотека. Через свою почитність вони й найбільше зуживають ся...» [5, 141].

Важливе значення у розвитку видавничої діяльності «Просвіти» відігравали філії і читальні, які були безпосередньо зацікавлені у поширенні видань Товариства, тому що «при збільшеному й великому рухові власних видань, можуть філії мати й до 40 % рабату» [6, арк. 14]. Читальні мали змогу отримувати книги на сплату навіть протягом шести років. В «Інструкції у справі набуття бібліотек» зазначалося: «Першенство в набутті бібліотеки

мають ті читальні, які дотепер точно вив'язалися зі своїх зобов'язань супроти Головного товариства. Належитість за бібліотеку, яку візьме читальня, мусить вона сплачувати ратами, які можуть бути місячні, чверторічні або піврічні. Т-во «Просвіта» дає на сплату тільки ті книжки, які має в себе на складі і інші видання ріжних інших видавництв, однак чужі видання не дає на сплати на так довгий час. Бо за чужі видання мусить Т-во «Просвіта» платити готівкою. Цілі бібліотеки є зложені в ціні: 140. – зол. (77 книжок) 225. – зол. (100 книжок) 395. – зол. (140 книжок) 512. – зол. (200 книжок)» [7, арк. 7].

Однак філії виявляли недостатню активність у поширенні видань «Просвіти». В «Обіжнику до всіх філій Товариства «Просвіта». Львів, дня 13 березня 1929 р. Березень – Місяць Дешевої книжки» наголошувалося, що «...пустило (Товариство – авт.) до продажі по зниженим цінам 18 книжок, які продаються лише за готівку. Взиваються філії «Просвіти» вже втретє до дня 20 березня (1929 року – авт.) повернути всі непродані календарі «Просвіти» на рік 1929, а за продані негайно надіслати гроші.

Від 1/7 1928 на філіях тяжить сума 530.34.18 зол. як довг за книжку, не дивно, що Т-во постійно має клопіт з грішми, що так тяжко відбивається на всій діяльності Т-ва» [8, арк. 1]. Згідно з «Обіжником до Хвальних Виділів Філій і Читалень Т-ва «Просвіти» в краю від 28 вересня 1929 р. філії і читальні мали заборгованість за одержану літературу майже на 15000 американських доларів [9, арк. 8].

У тому ж документі у «Справі передплати «Життя і Знання» повідомлялося: «В краю є 2934 читалень і 86 філій і тільки 14 % є передплатниками і то багато з них вносять не передплату, а післяплату» [8, арк. 1].

Відкриття власної книгарні у Львові дозволило б значно розширити мережу поширення власної видавничої продукції. Як наголошувалося в «Полюстраційних Звідомленнях, траплялася нам (Товариству – авт.) нагода купити в одному місці каменицю враз з цілою друкарнею і вільними мешканнями за ціну 10–12 тисяч долярів. А яка це булаб велика користь для нашого Т-ва годі навіть собі це уявити. Потрібні гроші може й не так то тяжко було зібрати, коли зважемо, що продавець годився побрати зараз половину належної суми, а другу половину у двох піврічних ратах наступного року» [10, арк. 17]. Тому продаж своїх видань Товариство здійснювало через канцелярію і розсилало поштою.

виданням якої Товариства» [3, арк. 17].

Фактично впродовж 20-х років щороку було реалізовано лише приблизно четверту частину виданої продукції?*

У зв'язку з відсутністю власної книгарні «Просвіта», починаючи з осені 1924 року, створює інституцію мандрівних бібліотек. У «Полюстраційних Звідомленнях» зазначалося: «Не комплекти по 50 книжок нам потрібні, а потрібні нам цілі великі бібліотеки по 1000 і більше томів, які ми могли би розсилати і до найменших місцевостей, котрі не в силі здобути на поважнішу бібліотеку. Розсилка таких бібліотек мусілаби відбуватися власними комунікаційними засобами, відповідно до виробленого зложеними самоходами, котрі відповідно до виробленого пляну в одних місцевостях забирали би бібліотеки, полишали другі, а забрані перевозилиби на нові місця» [10, арк. 15-16].

Як свідчать матеріали архівної справи, питання мандрівних бібліотек не знайшло масової підтримки у членів Товариства. Тому «коли нам приходиться складати мандрівні бібліотеки, то при великих зусиллях вдалося ледве скласти 30 комплектів по 50 книжок; і в них в 30 комп. Приходилося деякі книжки повторювати» [11, арк. 12]. М. Галушинський (голова Товариства з 2 квітня 1923 до 25 вересня 1931 рр.) писав, що «інтелігент завертає «Народню Просвіту», бо вона йому не потрібна. На його думку – це примха Гол. Виділу видавати такий часопис. Часопис просить не посилати «Народню Просвіту», бо не має грошей! На одній нараді кажуть нам видавати малі брошурки пів-1 арк. друку, бо таку брошурку мужик радо купить, одним духом прочитає і вона його зацікавить до читання більших книжок. З другого боку дістаємо всі брошурки назад, бо вони замалі і за дорогі. Люде куплять книжку, а брошуру ні» [12, 2].

Для збільшення продажу видань необхідно було серйозно займатися вивченням попиту. Цьому процесові сприяв розпорядок президента Польщі «О праве пшемисловем» (від 7 червня 1927 року Д. З. Р. Р. ч. 53 з дня 16/IV 1927. арт. 1, 3, 7, 31, 33), на підставі якого торгівля книжками «є дозволена всякій установі і фізичним особам, які повідомлять своє староство по формі приписаній в згаданому вище розпорядкові. Дозвіл староства заступає промислову карту, на основі якої належить викупити патент в Скарбовому Уряді першої інстанції» [11, арк. 4].

Основний прибуток, як свідчать архівні матеріали, Товариство одержувало від розпродажу календарів, у яких багато уваги

* Підраховано автором на основі аналізу звітів діяльності «Просвіти».

відводилося господарським проблемам. У період 1921-1923 рр. лише в канцелярії «Просвіти» їх було реалізовано близько 18 тисяч*. Календарі Товариства користувалися попитом, їх із задоволенням брали на комісію книгарні Львова й інших міст. Тим більше, що лише їх можна було розповсюджувати шляхом комісійного розпродажу.

У листі Степана Годованого (філія в Тереховлі) до Хвального видавництва «Червона Калина» від 29 січня 1930 року зазначалося: «Пересилаємо Вам 39 штук календарів термінарів на 1929 р. по 0.80 зол. штука, разом на суму ... зол. 29.04. Ваше Видавництво узнало нам вже наш рахунок на всю суму письмом з дня 5. XI. 1929 р. ч. 644/29. Крім того: Звертаємо яко не продані:

22 штуки календарів термінарів по 0.30 зол.....6.60 зол. за 1930 р.

17 штук кал.-термінарів по 0.90 зол.....15.30 зол. за 1930 р.
разом.....21.90 зол.» [13, арк. 2].

Однак згідно з «Інструкцією для читалень «Просвіти» в справі поборювання неграмотности» «навіть і «календар», видання котрого уважаю від літ зовсім зайвою витратою грошей, не в силі нині принести нам стільки, скільки ми від нього надіємося. Ми мусимо тепер конкурувати з другими календарями на ринку. Маємо тяжку позицію, яка примушує нас до того, щоби може навіть сходити з вищого освітнього рівня. Бо коли цього не зробимо, тоді назвуть наш календар мертвим, неінтересним, або ставитимуть питання, для кого властиво виданий наш календар. Для нас полишається до видавання все те, чого ніхто інший не буде видавати: 1) всі видавництва для неписьменних і для тих, що опанували перші елементи неписьменности; 2) всі видавництва по самоосвіті і заочній освіті; 3) всі видавництва педагогічні й методичні з ділянки позашкільної освіти» [14, арк. 13]. Були випадки, що читальні не мали «навіть Кобзаря, не згадуючи вже про Франка, а вже зовсім ні про Левицького, Кобилянську, Коцюбинського, Винниченка і інших» [14, арк. 13].

У статті «Польська політика на «кресах», зазначалося, що «креси для Польщі – це невичерпний фонд землі, її багатств, ліса, людей і т. д. За те населення тих «кресів» є на кожному полі крайно покривджене. Отже «креси» для польських фінансистів існують, але «меншости» доля польської політики не існують» [3, 2]. Згідно зі статистичними даними, у Східній Галичині на 1938 рік була велика кількість неграмотних українських громадян: «воєводство

– львівське, повіт Лесько: на 79 тисяч українців 46 тисяч неграмотних. Турка над Стриєм: на 92 тисячі – 56 тисяч неписьменних. Дрогобич: на 92 тисячі – 25 тисяч неписьменних, і т. д., і т. д., а в сумі української національності – 304 тис. неписьменних, тобто 31 %. Значить на кожних наших 100 громадян 31 не вміє ні читати, ні писати.

....тернопільське воєводство. Борщівщина: на 59 тисяч українців – 20 тис. неписьм., Заліщичинна: на 45 тисяч – 14 тисяч неграмотних; Чортківщина: на 38 тисяч – 10 тисяч незрячих (неписьменних – авт.), а разом у 17-и повітах терн. воє. на 871 тисяч українців 212 тисяч не вміє ні читати ні писати.

Станиславівське воєводство: у 12-и повітах на мільйон 79 тисяч громадян укр. національності 318 тисяч неграмотних. В названих трьох воєводствах на 3 мільйони 200 тисяч українців – маємо 836 тисяч неписьменних, тобто на кожних 100 наших громадян 34 неграмотні. Коли йде про вік, то львина частина з цього припадає на громадян вище 10-ох років» [15, 1].

Оскільки всі українські організації, в тому числі і «Просвіта», перебували під постійним цензурним контролем з боку польської влади, Головний Виділ Товариства намагався постійно інформувати філії і читальні про певні цензурні обмеження. Наприклад, в «Обіжнику до всіх Філій і Читалень Т-ва «Просвіта» від 9 липня 1932 р. ч. 3871/32 наголошувалося: «В останніх днях червня і з початком липня зайшли випадки завішення владою деяких філій і читалень за передержування в своїх бібліотеках сконфіскованих книжок а поки що взиває всі філії і читальні перевірити свої бібліотеки і вибрати з них усі книжки, які можна підозрівати, що є заказані і переховувати їх приватно до часу, аж вийде з друку спис заборонених книжок» [16, арк. 1-4]. В «Обіжнику до філій Товариства «Просвіта» від 6 лютого 1933 р. категорично наголошувалося: «Усунені з бібліотек сконфісковані книжки читальні мають переслати до головного Виділу, а в бібліотечнім інвентарі зазначити при дотичній книжці, що її усунено» [17, арк. 4.]. До речі, їх було видано у 1932 і 1937 роках [18]. Так, у читальні «Просвіта» села Купчинці 22 вересня 1930 року, в період пацифікації, було знищено 77 назв книг на загальну суму 3445 злотих, з них 20 книг польською мовою, наприклад В. Prus «Faraon» (III tomu), вартістю 27 злп. [19, арк. 1-2].

Таким чином, негативну роль для видавничої діяльності Товариства відіграла несплата боржниками своїх зобов'язань

перед видавництвом, що в умовах інфляційних процесів практично приводила до знецінення видань, їхньої збитковості.

Література

1. Галушинський М. Справа членської вкладки на 1926 рік. (Загальні Збори 1925). // Народня Просвіта часопис, присвячений справам позашкільної освіти. Рік (XIV). IV. Січень-лютий. – Ч. 1–2. – Львів, 1926. – 64 с.
2. Нарис історії «Просвіти»/ Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993. – 232 с.
3. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 294. – Оп. 1. – Спр. 69. – Арк. 13.
4. Лист до Редакції // Літопис Червоної Калини. Ілюстрований журнал історії та побуту. IV річник. – Ч. 3. – Березень, 1932. – 24 с.
5. Назарук О. Будова незнищимого фундаменту (Про публичні бібліотеки) // Ілюстрований календар Т-ва «Просвіти» з літературним збірником на переступний 1920. Річник 42. Коштом Товариства «Просвіта» у Львові, 1919. З Друкарні ставропігійського інституту під управою Ю. Сидорика. – Львів, 1919. – 360 с.
6. ДАТО. – Ф. 294. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 14.
7. ДАТО. – Спр. 118. – Арк. 7.
8. ДАТО. – Спр. 27. – Арк. 1.
9. ДАТО. – Спр. 27. – Арк. 8.
10. ДАТО. – Спр. 70. – Арк. 17.
11. ДАТО. – Ф. 317. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 4.
12. Галушинський М. Видавнича діяльність «Просвіти» // Діло. Виходить щоденно рано. Ч. 82 (9.963). Рік ХLI. – Львів, вівторок 17. липня 1923. – 4 с.
13. ДАТО. – Ф. 317. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 2.
14. ДАТО. – Спр. 26. – Арк. 13.
15. Полоницький М. До сонця // Наш прапор: Ілюстрований дводенник. Виходить що другий день: у понеділок, середу і п'ятницю. Рік VI. Ч. 124 (721). – Львів, середа, 4 листопада 1938. – 8 с.
16. ДАТО. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 1-4.
17. ДАТО. – Спр. 43. – Арк. 4.
18. СПИС сконфіскованих і заборонених українських книжок та друків в Польщі. Зібрав і уложив С. Магальс. Порадник для бібліотек. Накладом Т-ва «Просвіта». З друкарні Вид. Сп. «Діло». – Львів, 1932. – 36 с.; СПИС сконфіскованих і заборонених українських книжок та друків у Польщі до 30 червня 1937 р. Порадник для бібліотек. Накладом Т-ва «Просвіта». З друкарні «Діла». Друге справлене і доповнене видання. – Львів, 1937. – 75 с.
19. ДАТО. – Ф. 294. – Оп. 1. – Спр. 104. – Арк. 1-2.